

بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه یزد
دانشکده زبان ادبیات
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه
برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
زبان و ادبیات فارسی

نقد و بررسی اشعار عمران صلاحی

استاد راهنما:
دکتر مجید پویان

استاد مشاور:
دکتر مهدی ملک ثابت

پژوهش و نگارش:
مریم سلمانی

پاییز ۹۱

تقدیم به

روح بارانی عمران صلاحی

،

پدر بزرگم نقاش زیبا ترین خاطره های کودکی ام

و

پدر و مادرم آیه های محبت خداوند در زندگی ام

سپاسنامه

شکر و سپاس خدا را که بزرگترین امید و یاور در لحظه لحظه زندگیست.
با سپاس و تشکر شایسته از جناب آقای دکتر مجید پویان که اتمام این پایان نامه بدون یاری ایشان میسر نبود.

از همراهی استاد مشاورم، جناب آقای دکتر مهدی ملک ثابت سپاسگزارم.
همچنین از دکتر یدالله جلالی و دکتر محمود الهام بخش که همیشه با سعه صدر پاسخ گوی دانشجویان هستند، قدردانی و سپاسگزاری می نمایم و نیز از همه استادانی که در طول دوره کارشناسی ارشد در محضرشان کسب فیض کردم، نهایت سپاس را دارم.
از جناب آقای دکتر مرتضی فلاح و مدیر محترم گروه زبان و ادبیات فارسی آقای دکتر محمد رضا نجاریان که زحمت داوری این رساله را پذیرفتند، سپاسگزارم.
از کارشناسان آموزش گروه ادبیات، سرکارخانم مطهری نیا و خانم صابر تشکر می کنم.
از زحمات بی دریغ خانواده عزیزم که در تمام لحظات زندگی با صبر و بردباری مرا یاری نمودند، سپاسگزارم.

همچنین قدردان محبت دوستان عزیزم خانم ها نسرین محسنی، الهام صفایی، محبوبه رحیمیان، مریم نیلی، ندا قاسمی، سمانه صادقی و ... در طی انجام این پایان نامه هستم.

چکیده

عمران صلاحی (۱۳۸۵ - ۱۳۲۵) ، شاعر، نویسنده، مترجم و طنزپرداز معاصر، در تهران متولد شد. او تحصیلات ابتدایی خود را در شهرهای قم، تهران و تبریز به پایان رساند و در سال ۱۳۴۹ دوره فوق دیپلم مترجمی زبان انگلیسی را در دانشگاه تهران به پایان رساند.

آثار صلاحی، در چهار بخش ترجمه، تحقیق، شعر و نثر قرار می‌گیرد. وی در شعر کلاسیک و نو طبع‌آزمایی کرده است و بیشتر به عنوان شاعری نیمایی در حوزه ادبیات مطرح است. ضمن اینکه در حوزه طنزپردازی در میان هنرمندان معاصر، جایگاهی ارزشمند دارد. بیان شیرین و دلپذیر، در کنار پختگی کلام، از جمله خصایص ممتاز سبک نویسندگی صلاحی است.

بررسی عناصر تشکیل‌دهنده شعر در سروده‌های صلاحی و انطباق آن با اصول و نظریات حاکم بر نقد ادبی نشان می‌دهد که صلاحی، به ضرورت وجود هماهنگی میان عناصر مختلف تشکیل دهنده شعری آگاه است. نگاه متفاوت صلاحی به عناصر و پدیده‌های اطراف که از بلوغ عاطفی و تعهد انسانی وی نشأت گرفته، مهم‌ترین عامل خلق تصاویر برجسته در اشعار اوست.

به طور کلی عناصر تشکیل دهنده اشعار صلاحی در بیشتر سروده‌های او، کارکردی هماهنگ با همدیگر دارد که این عامل باعث نفوذ و تأثیر اشعار وی در مخاطب می‌شود.

کلیدواژه: ادبیات معاصر ، عناصر شعر ، نقد و بررسی ، عمران صلاحی.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: مبادی تحقیق

- الف) تعریف موضوع (تعریف مسأله، هدف از اجرا و کاربرد نتایج تحقیق)..... ۲
- ب) سابقه تحقیق..... ۳
- ج) کلمات کلیدی (فارسی و انگلیسی)..... ۴
- د) سؤالات پژوهشی..... ۵
- ه) روش تحقیق..... ۵

فصل دوم: نگاهی گذرا به زندگی و آثار عمران صلاحی

- تولد، بالندگی و ازدواج..... ۸
- فعالیت‌های اداری و رسمی..... ۹
- آثار..... ۱۰
- الف) دفترهای شعری..... ۱۰
- ب) نثر..... ۱۱
- ج) پژوهش..... ۱۳
- ویژگی‌های شخصیتی..... ۱۴

فصل سوم: ویژگی‌های ادبی اشعار

- الف) صورخیال..... ۱۸
- تشبیه..... ۲۰
- تشبیه گسترده..... ۲۴
- تشبیه فشرده..... ۲۹
- وجه شبه در ساختار تشبیهات..... ۳۳
- کارکرد استعاره در شعر صلاحی..... ۳۵
- استعاره تبعیه..... ۳۸
- استعاره مکنیه تخیلیه (تشخیص)..... ۴۱
- تمثیل..... ۵۵
- کنایه..... ۵۷
- حسامیزی..... ۶۴
- متناقض نما..... ۶۸
- اسطوره..... ۷۰
- یونس پیامبر.....
- ضحاک.....
- روایت اساطیری آفرینش.....

.....	- عشای ربانی
۷۴	مرور یافته ها
۷۸	(ب) آرایش‌های سخن (بدیع)
۸۲	- جناس
۸۴	- تکرار
۸۴	۱- تکرار واک
۸۷	۲- تکرار واژه
۹۱	- مراعات نظیر
۹۲	- تضاد
۹۳	مرور یافته ها
۹۵	(ج) معانی: برخی از جنبه‌های بلاغی شعر صلاحی
۹۸	- رعایت اقتضای حال و مقام
۹۸	- معانی ثانوی جملات خبری
۱۰۰	- در اظهار شکایت و ناراحتی
۱۰۱	- نابودی طبیعت
۱۰۲	- تعلیم و آموزش
۱۰۳	- تذکار و یادآوری
۱۰۳	- اغراض ثانوی کاربرد جملات پرسشی
۱۰۳	- برای تأکید و تقریر خبر و جلب توجه
۱۰۴	- اظهار یأس
۱۰۴	- تعجب و حیرت
۱۰۴	- در معنای تعظیم و بزرگداشت
۱۰۵	- در معنای تجاهل مفید اغراق
۱۰۵	- در معنای تنبه و حیرت
۱۰۵	- در معنای بیان تردید
۱۰۶	- اغراض ثانوی کاربرد جملات امری
۱۰۶	- در معنای تعرض
۱۰۶	- در معنای عبرت
۱۰۶	- در معنای ارشاد و تشویق
۱۰۷	- تمنی و تقاضا و آرزو به همراه ترغیب و تشویق
۱۰۷	- حذف، تقدیم و تأخیر اجزای جمله
۱۰۸	- حذف نهاد
۱۰۹	- تأخیر نهاد
۱۱۱	- احوال مسند

- ۱۱۱ - حذف مسند.....
- ۱۱۳ - تقدیم مسند.....
- ۱۱۷ - مرور یافته‌ها.....

فصل چهارم: ویژگی‌های زبانی

- ۱۲۰ - زبان شعر صلاحی.....
- ۱۲۱ (الف) ویژگی‌های واژگانی.....
- ۱۲۱ - دستمایه قرار گرفتن لغات رایج و زنده امروزی.....
- ۱۲۶ - بسامد بالای استفاده از نام اشیاء و پدیده‌های موجود در طبیعت و محیط اطراف.....
- ۱۲۸ - اشاره به باورهای فرهنگی و استفاده از واژه‌های رایج در متن زندگی.....
- ۱۲۹ - کاربرد صورت محاوره‌ای واژه به جای صورت معیار هماهنگ با فضای کلی بعضی از اشعار.....
- ۱۳۱ - وجود واژگان عربی و فرنگی در سطح معمول زبان.....
- ۱۳۳ - عدم نوآوری یا استفاده از ظرفیت ترکیبی کلمات.....
- ۱۳۴ (ب) ویژگی‌های نحوی.....
- ۱۳۴ - ساختار جمله.....
- ۱۳۴ - ویژگی‌های فعل.....
- ۱۳۵ - فعل‌های ساده.....
- ۱۳۶ - فعل مرکب.....
- ۱۳۸ - فعل پیشوندی.....
- ۱۳۹ - مرور یافته‌ها.....

فصل پنجم: عاطفه

- ۱۴۲ - عاطفه.....
- ۱۴۲ (الف) قدرت عاطفه و احساس.....
- ۱۴۳ ۱- وجود درک و احساس قوی.....
- ۱۴۹ ۲- استمرار و ثبات عاطفه.....
- ۱۵۱ ۳- تنوع، باروری و گستردگی عواطف شعر.....
- ۱۵۴ ۴- استعداد حیات‌زایی.....
- ۱۵۵ (ب) بررسی طیف عاطفی.....
- ۱۵۶ ۱- عواطف فردی.....
- ۱۵۶ - خرسندی.....
- ۱۵۷ - عشق.....
- ۱۵۹ - غم و فقر کودکی.....
- ۱۵۹ - یاد ایام و حسرت گذشته.....
- ۱۵۹ ۲- عواطف اجتماعی.....
- ۱۶۰ - عواطف مذهبی.....

۱۶۱	.....	دنبال کردن واقعیت در رؤیا و خیال
۱۶۳	.....	غرور و افتخار
۱۶۴	.....	۳- عواطف انسانی
۱۶۶	.....	ج) هماهنگی زمینه عاطفی و تصویر
۱۶۶	.....	۱- در محور افقی خیال
۱۶۹	.....	۲- در محور عمودی خیال
۱۷۲	.....	- مرور یافته‌ها

فصل ششم: موسیقی اشعار صلاحی

۱۷۴	.....	موسیقی شعر صلاحی
۱۷۵	.....	الف) موسیقی بیرونی
۱۷۷	.....	۱- اشعار سروده شده در حوزه اوزان متفق الارکان
۱۷۷	.....	- بحر رمل
۱۸۰	.....	- بحر هزج
۱۸۲	.....	- بحر متقارب
۱۸۳	.....	- بحر رجز
۱۸۵	.....	۲- اشعار سروده شده در حوزه اوزان مختلف الارکان
۱۸۵	.....	- بحر مضارع
۱۸۷	.....	- بحر مجتث
۱۸۸	.....	- بحر خفیف
۱۸۹	.....	- بحر سریع
۱۹۱	.....	- وزن هجایی
۱۹۳	.....	ب) موسیقی کناری
۱۹۴	.....	- آوردن کلمات هم‌قافیه در درون و پایان مصراع‌ها
۱۹۷	.....	- ردیف
۱۹۹	.....	- مرور یافته‌ها

فصل هفتم: محتوا و درون‌مایه

۲۰۲	.....	محتوا و درون‌مایه اشعار عمران صلاحی
۲۰۲	.....	- عشق
۲۰۵	.....	- اجتماع
۲۰۵	.....	- فقر
۲۰۶	.....	- آزادی
۲۰۸	.....	- انتقاد از تنهایی انسان معاصر
۲۰۹	.....	- مقاومت در برابر ظلم
۲۰۹	.....	- اعتراض به جنگ و خونریزی

- ۲۱۰ ..... توصیف
- ۲۱۳ ..... طبیعت‌گرایی
- ۲۱۴ ..... بزرگداشت و یادبود
- ۲۱۵ ..... مذهب
- ۲۱۶ ..... مرور یافته‌ها

فصل هشتم: تأملی در طنز و کارکرد اجتماعی و انتقادی آن در اشعار صلاحی

- ۲۲۰ ..... تأملی در طنز و کارکرد اجتماعی و انتقادی آن در اشعار صلاحی
- ۲۲۱ ..... شگردهای طنزآفرینی
- ۲۲۴ ..... ۱- کارکرد صور خیال در اشعار طنز
- ۲۲۵ ..... - تشبیه و استعاره
- ۲۲۷ ..... - بیان کنایی
- ۲۳۱ ..... ۲- کارکرد فابل در اشعار طنز صلاحی
- ۲۳۲ ..... - اسناد صفات و ویژگی‌های انسانی به شخصیت‌های حیوانی
- ۲۳۲ ..... -نسبت دادن عناصر رایج در مناسبات زندگی امروزی به روابط میانه حیوانات
- ۲۳۶ ..... ۳- استفاده از نقیضه(پارودی)
- ۲۳۷ ..... ۴- خلق تصاویر دور از انتظار و عادت
- ۲۳۹ ..... ۵- کاربرد لحن و زبان محاوره
- ۲۴۰ ..... ۶- بازی با کلمات
- ۲۴۱ ..... ۷- آمیختن طنز موقعیت با کلام
- ۲۴۲ ..... - مرور یافته‌ها

فصل نهم: - نتیجه‌گیری

- ۲۴۴ ..... نتیجه‌گیری
- ۲۴۶ ..... فهرست منابع

پیشگفتار:

ضرورت شناخت و معرفی ذهن و زبان هنرمندان متعهد، مردمی و با اخلاق، برای نگارنده این سطور انگیزه‌ای شد که موضوع این پژوهش را که از جانب استاد راهنمای محترم دکتر مجید پویان به من پیشنهاد شد مورد بررسی قرار دهم.

در این پژوهش، برای شناخت ارزش‌های زیبا شناختی اشعار صلاحی و نشان دادن نقاط ضعف و قوت آن، به بررسی و تحلیل عناصر اصلی تشکیل دهنده اشعار وی مطابق با اصول و نظریات حاکم بر نقد ادبی پرداختیم.

به این ترتیب نخست، ویژگی‌های ادبی اشعار صلاحی در سه بخش صورخیال، آرایش‌های سخن و برخی از جنبه‌های بلاغی مورد نقد و بررسی قرار گرفت و مشخص شد که نگاه نو و دور از تقلید صلاحی به روابط و اشیای پیرامون، مهم‌ترین عامل متمایز کننده تصویر در شعر وی است. سپس به بررسی ویژگی‌های زبانی اشعار صلاحی پرداختیم؛

سادگی و قابل فهم بودن دایره واژگان و ساختار نحوی جملات از مهم‌ترین ویژگی‌های زبان اشعار صلاحی است که متناسب با ذهن و زبان و موضوعات رایج در دنیای معاصر، به کار رفته است. در بررسی ویژگی‌های عاطفی اشعار صلاحی، نشان دادیم که درک و احساس قوی صلاحی، مهم‌ترین عاملی است که منشأ به تصویر کشیدن صورخیالی بدیع، درونمایه پر بار و زبان آهنگین صلاحی شده است. از آنجا که وجود عنصر طنز در سطح مورد قبول آن، یکی از مهم‌ترین عواملی است که در محبوبیت اشعار صلاحی، تأثیر بسزایی دارد در فصل هشتم به بررسی کارکرد انتقادی طنز در اشعار وی پرداختیم.

این پژوهش نشان می‌دهد که مهم‌ترین عنصر مورد نیاز برای خلق تصاویر هنری، نگاه متفاوت و هماهنگ با احساسات فرد به طبیعت و روابط جهان اطراف است؛ البته نگاهی که از بلوغ عاطفی شاعر و تعهد انسانی وی نشأت گرفته باشد. چنین اشعاری حتی در حافظه ضعیف تاریخ همیشه جایگاه خود را حفظ می‌کند.

مهم‌ترین مشکلی که در راه نقد و بررسی شعر معاصر وجود دارد کمبود منابع مناسب و هماهنگ با تغییرات ذهنی و زبانی دنیای معاصر است. مثلاً بیشتر کتاب‌های بلاغی، تعاریفی

محدود و تکراری از عناصر چهارگانه خیال ارائه داده اند. بدون اینکه الگویی از تحلیل و واکاوی زیباشناسانه این تصاویر در اختیار مخاطب بگذارد.

در پایان باید گفت: صلاحی به حق یکی از مصادیق بارز این عقیده شاملو است که می‌گوید:

امروز شعر

حربه خلق است

زیرا که شاعران

خود شاخه ای ز جنگل خلقتند

نه یاسمین و سنبل گلخانه فلان.

مریم سلمانی

پاییز ۱۳۹۱

فصل اول
مبادی تحقیق

الف (تعریف موضوع

عمران صلاحی (۱۳۸۵-۱۳۲۵) شاعر، نویسنده، مترجم و طنز پرداز معاصر در سال ۱۳۲۵ در تهران متولد شد. او تحصیلات ابتدایی خود را در شهرهای قم، تهران و تبریز به پایان رساند و در سال ۱۳۴۹ دوره فوق دیپلم مترجمی زبان انگلیسی را در دانشگاه تهران به پایان رساند. صلاحی نویسندگی را از مجله توفیق و پس از آشنایی با پرویز شاپور (۱۳۷۸-۱۳۰۲) در سال ۱۳۴۵ آغاز کرد، سپس به پژوهش در حوزه طنز پرداخت و در سال ۱۳۴۹ کتاب «طنز آوران امروز ایران» را که مجموعه‌ای از طنزهای معاصر بود، با همکاری بیژن اسدی پور منتشر کرد. نخستین شعر او در قالب نیمایی در مجله «خوشه» به سردبیری احمد شاملو در سال ۱۳۴۷ منتشر شد. صلاحی در سال ۱۳۵۲ به استخدام رادیو درآمد، همچنین چند سالی همکار شورای عالی ویرایش سازمان صدا و سیما بود. وی، پس از پشت سر گذاشتن یک دوره فشرده کاری در تاریخ ۱۱ مهرماه ۱۳۸۵، بر اثر سکته قلبی درگذشت.

آثار صلاحی، در چهار بخش ترجمه، تحقیق، شعر و نثر قرار می‌گیرد، وی در زمینه شعر کلاسیک و نو طبع آزمایی کرده است، ضمن اینکه در حوزه طنز پردازی در میان هنرمندان معاصر، جایگاهی ارزشمند دارد، بیان شیرین و دلپذیر در کنار پختگی کلام از جمله خصایص ممتاز سبک نویسندگی صلاحی است.

برخی از قصه‌ها و نوشته‌های صلاحی در رمان طنز آمیز «شاید باور نکنید» (۱۳۷۴) و حالا حکایت ماست (نوشته‌های طنز آمیز، ۱۳۷۷) و از گلستان من ببر ورقی (داستان‌ها و قطعه‌های طنز آمیز، ۱۳۷۹) گردآوری شده است.

دفترها و مجموعه‌های شعری صلاحی شامل: گریه در آب (۱۳۵۲)، قطاری در مه (۱۳۵۵)، ایستگاه بین راه (۱۳۵۶): تجدید چاپ این دفتر به همراه گریه در آب با عنوان ناگاه یک نگاه، (۱۳۷۹)، هفدهم (۱۳۵۸)، گزیده ادبیات معاصر: عمران صلاحی (منتخب شعرها، ۱۳۸۲)، آی نسیم سحری (منتخب شعرها، ۱۳۷۹)، هزار و یک آینه (۱۳۸۰)، و گزینه اشعار طنز آمیز (۱۳۸۲) می‌شود.

همچنین دفترهای: پنجره دن داش گلیر (۱۳۶۱)، آینا کیمی (۱۳۸۰)، سروده‌های وی به

زبان ترکی را در بر می گیرد.

در مجموعه‌های طنز آوران امروز ایران (۱۳۴۹)، رؤیاهای مرد نیلوفری (تحلیل و منتخب شعرهای سرمد کاشانی (۱۳۷۰)، یک لب و هزار خنده (منتخب طنز معاصر، ۱۳۷۷)، باران پنهان (منتخب رباعی‌های مولانا، ۱۳۷۹)، ملا نصرالدین (تحلیل و منتخب طنزهای منسوب به ملا، ۱۳۷۹)، اولین تپش‌های عاشقانه قلبم (نامه‌های فروغ فرخزاد به پرویز شاپور، با همکاری کامیار شاپور، ۱۳۸۱) و خنده سازان و خنده پردازان (تحلیل و منتخب طنز فارسی از عبید زاکانی تا علی اکبر دهخدا، ۱۳۸۲)، به گرد آوری و بررسی آثار ادبی کلاسیک و معاصر پرداخته است.

شناخت زندگی و معرفی آثار عمران صلاحی در کنار بررسی عناصر و ساختار شعر وی از نظر زبان، صور خیال، درون مایه، جنبه‌های بلاغی و موسیقی شعر از جمله اهدافی است که در این پژوهش دنبال می‌شود، با توجه به اینکه درونمایه رابطه مستقیمی با واقعیت‌های سیاسی، اجتماعی یا فرهنگی هر جامعه‌ای دارد، عوامل محیطی مسلط بر قلم صلاحی به عنوان هدف بعدی این پژوهش، مورد بررسی و بازنگری قرار می‌گیرد.

نتایج این پایان نامه می‌تواند مورد استفاده علاقه‌مندان، پژوهشگران و ناقدان ادبیات معاصر

قرار گیرد.

ب) سابقه تحقیق

در مورد زندگی و آثار صلاحی تا کنون پژوهش جامعی صورت نگرفته است؛ مطالب ارائه شده در این زمینه به منابعی محدود می‌شود که به ذکر سالشمار زندگی، عناوین آثار و شواهدی از اشعار صلاحی بسنده کرده اند.

آثاری نظیر شعر نو از آغاز تا امروز (۱۳۵۱) از محمد حقوقی، سخنوران نامی معاصر ایران (۱۳۷۳) تألیف سید محمد باقر برقی، تاریخ تحلیلی شعر نو (۱۳۷۷)، از شمس لنگرودی، کاوشی در طنز ایران (۱۳۷۹) از سید ابراهیم نبوی از جمله منابعی هستند که به زندگی و آثار صلاحی اشاره‌ای گذرا کرده اند.